

דף שבועי

בס"ד

פרשת שמות, תשפ"ה, מספר 1602

משה הלוחם ומשה ההוגה דוד כהן-צמח

מפרקים ג'ד'. וכך הרי נהג ה' גם עם ירמיהו (יר' א). היעדר כושר המנהיגות וחוסר הביטחון של משה, יבואו לידי ביטוי, לדעת רדאי, בהמשך סיפורי המסע במדבר, כאשר בני ישראל יקראו תיגר עליו ועל מנהיגותו טוב ושוב. את הריגת המצרי מסביר רדאי כביטוי לאימפולסיביות של משה, תכונה שבעתיד תבוא לידי ביטוי בשבירת הלוחות. גם כינוי העברי "רשע", למרות שלא בירר את עילת המריבה, מעידה על תכונה זו. ובאשר לנטייתו לעמוד לצד החלשים, זהו ביטוי לאופיו "הנשי" של משה, שגדל בסביבה נשית מובהקת. חוסר המעשיות שלו יבוא לידי ביטוי בהמשך, בחוסר יכולתו למנות דיינים (שמ' יח) ובחוסר יכולתו לעמוד בראש הצבא במלחמה נגד עמלק (שמ' יז), וחוסר הביטחון שלו יבוא לידי ביטוי בנטייתו להתלונן ולמאוס בחייו (שמ' ה:כב-כג; לב:לב; במ' יא:א-טו, כא-כב ועוד). רדאי מדגיש שמכל הנאמר לעיל עולה, שמשה הוא דמות טראגית; אחיו לא הבינו אותו ואת מניעיו, דחו אותו ואף התקוממו נגדו עד כדי איום ישיר על חייו (שמ' יז:ד). כל זה עולה, כאמור, מתיאורי משה בשמות פרק ב'.

דומני שיש מקום להתווכח עם חלק ממסקנותיו של רדאי אודות דמותו של משה. עם זאת, ניתן לאמץ את העיקרון הכללי מדבריו; תיאור ילדותו ונעוריו של משה צופנים בחובם את הגרעין היסודי של מרכיבי אישיותו ותכונותיו, ואלה מתבטאים בתולדות חייו ובפעילותו הענפה, כפי שהם מוצגים לאורך ארבעת חומשי התורה, החל בשמות וכלה בדברים. גם פרשנותה של לייבוביץ' תואמת לעיקרון זה. אני סבור שבפרשתנו אכן הוצפן "הקוד הגנטי" של משה. להלן אנסה לפתח את הדברים ולהדגים.

משה גדל בבית פרעה וזכה לפיכך בחינוך מלכותי, חינוך של אצולה, דבר השמור לנסיכי מצרים. יש לזכור, שמצרים הייתה ממלכה גדולה וחשובה באותם ימים, ואפשר להניח שהחינוך שקיבלו בחצר המלך נחשב לחינוך המשובח ביותר שניתן היה לקבל באותה העת. חינוך כזה עשוי היה להכשירו להיות מנהיג ולהוביל את עם ישראל במדבר. בניגוד לאחיו העבדים, משה גדל ללא מנטליות של עבד, ועל כן לא היה טיפוס כנוע, ותכונה זו אפשרה לו למרוד בשליטי מצרים (ראו ראב"ע הרומז לכיוון זה בפירושו הארוך לפרקים ב:ג). לצד החינוך המצרי האליטיסטי והעירוני, זכה משה גם לחינוך של אנשי המדבר בזמן שהותו אצל יתרו כוהן מדיין. לדעתו, חינוך זה הכשירו להתמודד עם התלאות והקשיים של חיי המדבר והנדודים במשך שורות שנים בהמשך חייו.⁴ מאבקו הנחוש נגד העוול ולמען הצדק, כפי שהודגש על ידי לייבוביץ' ורדאי, יבוא לידי ביטוי גם בחוקי התורה המכונה "תורת משה". אינספור פעמים מטעימה התורה כי יש לעמוד לימין החלשים והמדוכאים ולפעול בחמלה ובצדק (שמ' כב:כ-כו, כג:א-ב).

תיאור ילדותו של משה ומי נעוריו מעורר סקרנות רבה. דובר רבות על הבחירה להציג פרטים אחדים במהלך התיאור, ולהתעלם מפרטים רבים אחרים.¹ גם העמימות בתיאורי הדמויות ופערי המידע בסיפור מעוררים שאלות. ההנחה, שהתיאור בפרק ב' בפרשתנו תכליתו לעמוד על אופיו של משה ועל תכונותיו הבסיסיות, מתקבלת על הדעת. ניתן למצוא בפרק מוטיבים מטרימים אודות אירועים שסופרו בהמשך התורה על משה ובני ישראל, במהלך הנדודים במדבר. כמו כן, ניתן לאתר כאן רמזים למנהיגותו של משה ולאופן פעילותו בציבור, ואף לדרך חשיבתו ולעולם רעיוני ואמונות היסוד שלו.

השם "משה", שניתן לו על ידי בת פרעה, משמעותו במצרית הוא "בן",² ומדרש השם נרמז בכתוב: "ויגדל הילד ותבאהו לבת פרעה ויהי לה לבן" (שמ' ב:י). הילד הזה שגודל, טופל וגודל במסגרת נשית מובהקת (אימו, אחותו, בת פרעה ואמתה), הוא למעשה בן שהגיע לאן שהגיע ביוזמתן של נשים בלבד. לא רק בזכות הדמויות הנשיות שהוצגו כאן, אלא גם בזכות הדמויות הנשיות שהוזכרו בפרק א', המיילדות. פרק א' מסיים בצו "כל הֵבֵן הילוד היארה תשליכהו וכל הֵבֵת תחיון" (פס' כב), ואכן, "הֵבֵן" בה' היידוע (משה) הושלך ליאור על ידי הנשים וניצל בזכות הבנות אשר נותרו בחיים. בת פרעה מגדלת אותו ובהמשך בת כוהן מדיין הופכת לאשתו (שמ' ב:כא).

נחמה לייבוביץ' עמדה על שלושת האירועים המכוננים המתוארים בפרק ב', והסבירה כיצד כל אירוע תורם לעיצוב דמותו של משה ולהגדרת אופיו.³ משה התערב בסכסוכים בשלושת המקרים והציל עשוק מיד עושק: סכסוך בין עברי לנוכרי (איש מצרי מכה איש עברי: פס' יא-יב), סכסוך בין עברי לעברי (שני אנשים עברים נצים: פס' יג-יד) וסכסוך בין נוכרי לנוכרי (הרועים מתנכלים לבנות כוהן מדיין: פס' טו-יז). לייבוביץ' מדגישה כי בשלושת המקרים מתייצב משה לימין הצדק. לא רק שיקולי אחווה וגאווה לאומית מניעים אותו, אלא תחושה עמוקה של מחויבות למאבק נגד העוול ולמען הצדק.

יהודה ת' רדאי מציג גישה אחרת לנאמר בפרק ב'. לשיטתו, האירוע המרכזי בפרק הוא הסכסוך בין שני העברים (פס' יג-יד), וממנו עולה שאחיו של משה מתכחשים לו ואינם מכירים במנהיגותו. דמותו של משה היא של אדם בלתי מעשי וחוסר ביטחון, המתקשה להלהיב אנשים ולהנהיגם, ולמרות זאת כפה ה' עליו להנהיג את ישראל ולהיות נביא, כפי שעולה

* ד"ר דוד כהן-צמח, מרצה למקרא במכון כרם, מכללת דוד ליון, ירושלים.
1 ראו דרור ארליך, "מה קרה למשה בבית פרעה? על פער בסיפור המקראי והשלמתו", דף שבועי לפרשת שמות, תשפ"ד. מדבריי כאן אציג זווית ראייה אחרת.
2 ראו עמוס חכם, ספר שמות, דעת מקרא, ירושלים תשנ"א, על אתר.
3 עיונים חדשים בספר שמות, ירושלים תשל"ג, עמ' 34-40.

4 ראו: דוד כהן-צמח, "משה והפרדוקס המדייני", דף שבועי לפרשת מטות, תשפ"ב.

מעמד ההתגלות בסנה (שמ' פרקים ג-ד) מציג את משה מזווית אחרת. בעוד פרק ב' הציגו כאדם פעיל החי בתוך חברה, הרי בפרק ג' הוא מתואר כאיש בודד ומתבודד הרועה את הצאן במדבר ומנותק מחברת בני אדם. בפרק ב' משה מתואר כמורד; הוא מניף את נס המרד נגד המעצמה המצרית ותרבותה האלילית. בפרקים ג-ד הוא מתואר ככנוע; הוא נכנע לרצון של אלוהי אבותיו שכפה עליו את השליחות לגאול את ישראל ממצרים. פרק ב' עומד בסימן של מים, ואילו פרק ג' עומד בסימן של אש. כפי שהמים מלווים את משה לאורך כל חייו, כך האש מסמלת את דרכו הדתית החל בסנה, בהמשך באירועי המדבר ששיאם במעמד מתן תורה בהר סיני וכלה בסוף דרכו (שמ' יג:כא-כב, יט:יח, כ:יח, כד:יז; וי' ו:ו; יכד; במ' טז:טז-יח; דב' ד:יא, כד, ט:י-טו, יח:טז, לב:כב, לג:ב ועוד).

בפרק ב' הוצגו שלושה אירועים בעלי מגמה משותפת, שבמסגרתם פעל משה מחוץ לבית פרעה. בפרק ג', במעמד הסנה הבווער, שאל משה שלוש שאלות: "מדוע לא יבער הסנה?" (פס' ג), "מי אנכי פי אלך אל פרעה?" (פס' יא), ו"מה שמו?" (פס' יג). האם יש משהו משותף לשלוש השאלות הללו? השאלה הראשונה דנה, לכאורה, בתופעת טבע פלאית ובלתי מוסברת. משה גילה כאן סקרנות אינטלקטואלית מתוך התבוננות בטבע. השאלה "מדוע" שונה מהשאלה "למה תכה רעך" שכאמור היא נזיפה ולא שאלה. היא גם שונה משאלת פרעה "מדוע עשיתן הדבר הזה" (א:יח), שאף היא מתפרשת כנערה ולא כשאלה. השאלה השנייה קשורה למשה והשלישית – לא-ל. אם נרחיב מעט את היריעה אולי יתחוור לנו שמדובר בשלוש שאלות פילוסופיות יסודיות. שאלת הסנה הבווער היא שאלה פסיקלית הקשורה לחוקי הטבע והעולם. השאלה המכוונת כלפי עצמו (מי אנכי?) היא שאלה אודות האדם. יש צדק בפרשנות המקובלת הטוענת כי שאלת משה היא ביטוי אמיתי לצניעותו והיא מבטאת את הבנתו באשר לגודל האחריות שבשליחות. עם זאת, נראה לי שאפשר להחיל את שאלתו על כל אדם, שכן כל בן אנוש אמור לתהות לגבי מהותו כאדם ומיהותו כפרט. משה עשוי לייצג בשאלתו כל אדם.⁸ השאלה השלישית מכוונת כלפי הא-ל: מהי דמותו, מה טיבו ומה מהותו? אשר על כן נראה לי להציע, שמשנה שואל אודות העולם, האדם והא-ל.⁹ אם ההנחה נכונה, הרי שכאן הוא מצטייר כטיפוס של חכם המתבונן סביבו ותוהה אודות הקיום והיקום. זוהי דמות של הגוגה דעות.¹⁰ כאן הוא איננו דמות פעילה ולוחמנית כפי שהצטיירה בפרק ב'. זהו מבט אחר ושונה על דמותו של אבי הנביאים. אולי בזאת מוצג לפנינו המודל העתיק ביותר של ספרא וסייפא.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא

לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של

אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע

בדוא"ל.

הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון עורכת לשון: רחל הכהן שיף

8 השו"ה הרב יונתן זקס, שיג ושיח א', ירושלים 2019, עמ' 152-149.

9 למודל משולש זה ראו, למשל, פרנץ רוזנצווייג, **כוכב הגאולה**; אליעזר ברקוביץ, **אלוהים אדם והיסטוריה**; הנס קלזן, **אלוהים, מדינה, טבע, אדם**.

10 על דמות הנביא כפילוסוף ראו פילון האלכסנדרוני, **חיי משה**. השו"ה דרור ארליך, הערה 1. אשר למעמדו הייחודי של משה, ראו יעקב לוינגר, **הרמב"ם כפילוסוף וכפוסק**, ירושלים תש"ן, עמ' 29-38. והשו"ה רמב"ם **מורה נבוכים**, חלק ג' פרק נ"ד.

יב; וי' יט:יג-יח, לג-לז; דב' יד:כח-כט, טו:א-יא, טז:יח-כ, כד:י-כב ועוד).

הריגת המצרי עשויה להיות מוטיב מטרים למכות מצרים, ובעיקר למכת בכורות. אף כי המצרים הוכו על ידי ה', מכל מקום היה משה שותף פעיל בהבאת המכות עליהם. ידו של משה שהכתה את המצרי היא היד הפועלת בהכאת המצריים (ז:ד-יח, ט:כב-כג, י:יב-יג, כא-כב). כך הרי התורה חותמת את מפעלו של משה: "ולכל היד החזקה ולכל המורא הגדול אשר עשה משה לעיני כל ישראל" (דב' לד:יב). "היד החזקה" היא ידו של משה, בעוד שבכתובים אחרים נאמר שהיא ידו של ה' (ראו בעיקר דב' ד:לד, כו:ח המצרפים יד חזקה למורא גדול).

האירוע הראשון המתאר את משה השופט את העם (שמ' י"ח) מהדהד את דברי העברי למשה בפרשתנו: "מי שמך לאיש שר ושפט עלינו" (ב:יד). במינוי השופטים (שמ' י"ח) משה מוצג כשופט (השורש שפ"ט מופיע תכופות מפס' יג ואילך) אשר ממנה שרים בעצתו של יתרו. הכתוב מדגיש "ושמת עליהם" (פס' כא) ממש כדברי העברי למשה. צירוף דברים זה בתלונת העברי כלפי משה, עתיד לחזור שוב בדברי הטרוניה של דתן ואבירם כלפי משה במדבר: "כי תשתרר עלינו" (במ' טז:יג). צירוף השורש שרר ומילת היחס "עלינו" באה בשני המקומות ובשניהם היא מכוונת כנגד משה.

דברי משה לעברי "למה תכה רעך" אינם בגדר שאלה, אלא בגדר נזיפה.⁵ דומני שאפשר למצוא את הסיפא לאמירה זו בחוק "ואהבת לרעך כמוך" (וי' יט:יח) שהוא תמצית תורת משה על רגל אחת. ההיגדים "למה תכה רעך" – "ואהבת לרעך כמוך" יוצרים תבנית שלמה של אמירה שלילית לצד אמירה חיובית, והשוו לנאמר בו: יט:טז: "לא תלך רכיל בעמך לא תעמד על דם רעך", שאף הוא עשוי להיות הד למעשה העברי המכה את רעהו וגם נכון לרכל על משה כלפי המצרי (שמ' ב:יד. והשוו "אנשי רכיל היו בך למען שפך דם", יח' כב:ט).

"ויקם משה וישען וישק את צאנם" (ב:יז). פסוק זה עשוי לתמצת את היותו של משה מושיעם של ישראל. השקיית הצאן יש בה משום רמיזה למעשיו בעתיד: "ויצאו מים רבים ותשת העדה ובערים" (במ' כ:יא. השו"ה שמ' יז, טו:כה. כמו כן, הבאר שהשקתה את ישראל במדבר [במ' כא:טז-יז] נרמזת אף היא בישיבת משה על הבאר במדין).

התיאור של הצלת משה מטביעה במי היאור וגם את השקיית הצאן של בנות כוהן מדין במי הבאר רומז לגורלו של משה הנקשר אל המים: הצלתו מהמים, הצלת העם במדבר על ידי חציית מי ים סוף (שמ' י"ד), הצלת העם בנדודיו במדבר באמצעות השקייתם במים, ולבסוף גורלו של משה שנגזר עליו למות במדבר בעטיים של מים (במ' כ:יב, דב' לב:נא). משה קיבל את חייו במים ואיבד את חייו במים.

ייתכן שהתיבה "וישען" בפרשתנו (שמ' ב:יז) מכוונת למשחק מילים משה – מושיע. בישיבה ס"ג חוזר השורש ישע פעמים מספר (פס' א-ט), ובסמוך לכך נאמר: "ויזכר ימי עולם משה עמו איה המעלם מים מים לעי צאנו... מוליד לימין משה זרוע תפארתו בוקע מים מפניהם" (פס' יא-יב). "משה עמו" יתפרש לפיכך 'מושה עמו', זה שמשה את עמו מהמים,⁷ וזה שהושיע את עמו.

"ותלד בן ויקרא את שמו גרשם כי אמר גר הייתי בארץ נכריה" (שמ' ב:כב). משה קורא לבנו הבכור גרשום על מנת לתעד את גרותו ולצרוב אותה בזיכרונו. כך הוא יעשה ברבות הימים, כאשר ידגיש שוב ושוב את הדרישה לנהוג בחמלה כלפי הגר. מן האזכורים הרבים ראוי לשים לב בעיקר אל "לא תתעב מצרי כי גר היית בארצו" (דב' כג:ח), "וגר לא תונה ולא תלחצנו כי גרים הייתם בארץ מצרים" (שמ' כב:כ, כג:ט, דב' י:יט).

5 ראו עמוס חכם שם, על אתר.

6 השו"ה עמוס חכם שם.

7 ראו עמוס חכם, ספר ישעיהו, דעת מקרא ירושלים תשנ"ב, פירוש לפרק סג:יא והערה 8 שם.